



З.В. Священко

ЗМІНИ В АГРАРНИХ ВІДНОСИНАХ НА УМАНЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI – СЕРЕДИНІ XVII ст.

Входження українських земель до складу іноземних держав в другій половині XVI – середині XVII ст. привело до змін у поземельних відносинах. Аграрні відносини в цей час визначалися передусім наближеністю українських земель до країн Центральної та Західної Європи, в яких формувалися нові індустріальні суспільства. Для суспільно-економічного розвитку Західної Європи потрібні були сировина і готові товари. Західноєвропейський попит породжував відповідну пропозицію, стимулював розвиток відповідних галузей виробництва, так само, як і прагнення панівних верств Польщі та Литви користуватися престижними західноєвропейськими промисловими товарами, предметами розкоші, книгами, напоями тощо. Це спонукало до збільшення виробництва продукції і, отже, до посилення експлуатації основних аграрно-сировинних ресурсів європейської цивілізації, до яких належали й українські землі в польсько-литовську добу.

Дослідження змін в аграрних відносинах значного регіону Правобережної України – Уманщини – має велике значення. В першу чергу тому, що регіональні дослідження дають змогу глибше проаналізувати загальні тенденції, характерні для всієї України. Крім цього, саме зміни в поземельних відносинах були однією з основних причин великих революційних потрясінь XVII ст. Дослідники зазначають, що “сама економічна специфіка порубіжних земель стала одним із головних факторів, який зумовлював відчутні етносоціальні трансформації спільноти українців” [1, 88]. Незважаючи на актуальність запропонованої проблеми, остання поки що не дістала всебічного висвітлення в історичних дослідженнях.

Метою цієї розвідки є спроба аналізу змін в аграрних відносинах на Уманщині, яка являла собою південне порубіжжя, в другій половині XIV – середині XVII ст. Об'єктом дослідження – аграрні відносини в Україні на цьому етапі. Предмет дослідження – процес еволюції аграрних відносин на Уманщині.

Для вивчення поземельних відносин на Уманщині в другій половині XIV – середині XVII ст. важливими є праці таких дослідників, як М. Грушевський, М. Владимирський-Буданов, О. Яблонівський, О. Баранович, І. Бойко, В. Голобуцький. Серед надбань сучасної історичної науки на особливу увагу заслуговують дослідження В. Смоля, В. Степанкова, А. Гурбика, Н. Яковенко та ін. Однак історіографія проблеми практично не має розробок у регіональному контексті.

Земельна власність у Великому князівстві Литовському була умовною, тимчасовою, пов'язаною з військовою службою. Великий князь вважався господарем усієї землі, що складалася з князівських і волосних земель, які надавалися удільним князям. Після ліквідації уділів наприкінці XIV ст. землі отримували князівські намісники (старости), призначені в землі-воєводства. У свою чергу вони розподіляли землі між місцевими князями і боярами, воєводами і старостами. Так встановлювалася ієрархія васальних відносин [2, 62].

Впродовж другої половини XIV–XV ст. на землях Уманщини почало встановлюватися магнатське і шляхетське землеволодіння. Одним із наймогутніших магнатів тут був Василь-Костянтин Острозький, якому на початку XVI ст. належало на Волині 59 міст і містечок, 857 сіл, 111 фільварків. Він володів землями на Київщині, Брацлавщині, Поділлі. Землі Уманщини теж перейшли до К. Острозького, який повернувся із московського полону і був титулований у 1500 р. намісником Брацлавським, Вінницьким і Звенигородським [3, 90]. Під час його полону, який стався за московсько-литовської війни, цією територією володів О. Сангушквич та М. Збаразький. Коли повернувся К. Острозький з полону, він знову одержав свої старі володіння. В 1516 р. на прохання К. Острозького утримання замків було передано князеві Романові Сангушці [4, 9].

В аграрному господарстві значного розвитку набуло шляхетське землеволодіння. Військово-службовий стан – шляхта – складався із земських бояр, військових слуг магнатів, заможних міщан і селян, які бажали служити у війську князя і могли утримувати себе під час походів. Протягом XVI ст. у Великому князівстві Литовському відбулося законодавче закріплення прав магнатів і шляхти на землю. За привілеями 1506 і 1522 рр. великого князя Сигізмунда I землі закріплювалися в довічне володіння (“до живота”) [2, 63].

Особливо швидко зросло феодальне землеволодіння після Люблінської унії 1569 р., коли почалася широка колонізація наддніпрянських земель. У цьому ж році була проведена ревізія земель у нових воєводствах. Сеймова постанова 1590 р. дала королеві повне й необмежене право роздавати “пустелі, що лежали за Білою Церквою”. Фактично ці землі були заселені козаками і селянами. Проте силою зброї польські пани захоплювали землі, а населення перетворювали на підданих. В Україні з'явилися латифундії “королев'ят” – українських і польських магнатів.

Деякі польські історики надають великої ваги цьому переселенню шляхти та магнатів, приписуючи їм головну роль в освоєнні та залюдненні цих земель. Говорячи про польську колонізацію, О. Яблонівський писав про “колонізаційний похід”, під яким розумів насамперед не підданські маси, а хвилю шляхетської колонізації [5, 113-116]. М.Ф. Владимирський-Буданов аргументовано доводив, що склад підданських мас населення Південної Київщини і Брацлавщини лишався в основному стабільним і до, і після унії, і що практично колонізація здійснювалася переважно завдяки їхнім зусиллям [6, 209-210].

Економічні мотиви в зв'язку з потребами ринку примушували шляхту захоплювати нові землі для їх експлуатації та власного збагачення, але саме ці економічні та соціальні умови гнали людей, які тікали від панщини та безземелля в неосвоєні місця. І саме це населення, а не шляхта відіграло головну роль в колонізації краю. Зем'яни, козаки, ухадники, селяни освоювали неосвоєні землі, а шляхта та магнати одержували тут володіння пізніше на підставі королівських грамот та сеймових ухвал.

Великі земельні простори захопили польські й українські магнати на Брацлавщині. В 1629 р. в Брацлавському воєводстві 18 магнатам належало майже 80 % всіх селянських і міщанських дворів [7,



269]. Середня частка прийшлого землеволодіння, порівняно з місцевим, коливається, охоплюючи приблизно чверть-третину всього поземельного фонду [3, 208], тобто, аж ніяк не становить більшості. Згідно з підрахунками Н. Яковенко, магнатські латифундії займали на Брацлавщині ледь більше чверті поземельного фонду, середнє володіння прийшлої шляхти – близько 4,4 %, а дрібне і взагалі мізерне – 1,6 %. Таким чином, факти не дають підстави говорити про всеохоплюючий колонізаційний наступ.

Основний відсоток серед прийшлих землевласників, які почали з'являтися на українських землях наприкінці XVI – початку XVII ст., становили особи польського походження: Замойські, Любомірські, Калиновські, Потоцькі, дещо пізніше – Конєцпольські. Н. Яковенко відзначає три шляхи, якими створювалися латифундії польських магнатів: 1) завдяки королівським данинам; 2) як наслідок шлюбних контактів з волинськими князями та, меншою мірою, з великими українським панством; 3) через встановлення адміністративного контролю над південними околицями України – Брацлавщиною і Південною Київщиною [3, 209], до складу яких входила й Уманщина.

На території останньої спостерігається інтенсивна скупівля маєтків дрібного і середнього місцевого панства, здійснювана польськими магнатами – представниками королівської адміністрації. Встановлення польського адміністративного контролю над Уманщиною дозволяло зосередити в своїх руках контроль за мобілізацією земель місцевої шляхти і при зубожінні чи згасанні останньої скуповувати ці землі.

На Брацлавщині першою тріщиною в щільному князівському контролі стала втрата Вінницького староства. Напередодні Люблінської унії Сигізмунд-Август, потребуючи коштів на військові видатки, заставив його у 5 тис. кіп грошів тодішньому брацлавському і вінницькому наміснику князю Богущу Корєцькому. Заставна сума, неповернена королівським двором князю Богущу, була відкуплена у його спадкоємців галицьким каштеляном Юрієм Струсем. Останній, у свою чергу, в 1604 р. переписав її на свого зятя Валентина-Олександра Калиновського. Таким чином, уже з кінця 70-х рр. XVI ст. над Вінницьким і Брацлавським староствами (а отже, і над Уманщиною) встановлюється контроль могутніх польських магнатів, що з незначними перервами тривав до початків Хмельниччини.

Паралельно утвердженню Юрія Струся і його спадкоємців на Уманщині зростає їхнє землеволодіння за рахунок скупівлі маєтків місцевих зем'ян. Так, у 1592 р. Струсь купує у Федора Базановича чимале володіння із селищами Вороне, Соколівка і Буки [3, 214]. У Буках Струсь будує замок, а саме місто за тодішнім звичаєм називає Струсьград [4, 14]. Тоді ж була відкуплена у брацлавських зем'ян Золотарів південна частина Звенигородщини з селищем Мушуровим [3, 215].

Юрій Струсь посад в той час помітне місце, будучи старостою брацлавським, вінницьким та звенигородським, що безсумнівно, сприяло розширенню його володінь. 1594 р. зафіксовано скаргу Юрія Струся про те, що С. Клішовський завдав збитків Д. Шеремету, бо на його землях – ґрунтах Звенигородських та на річках Бабанах, Івані, Гірському

Тікичу ловив бобрів та різного звіра – лося, оленів, диких кабанів, диких кобил та ін. [8, 207]. Володіннями Юрія Струся зацікавився Януш Острозький. У 1603 р. він з 2000 душ „конка з возами, з розним оружєм” заїхавши з Липовця і Тетієва, пограбував пасіки біля Буків; забрав 850 вуликів та інше майно у підданих міщан вінницьких і цим учинив тим підданам чималу шкоду [9, 385-388]. Зафіксовано також тяжбу між білоцерківським старостою та Струсями за право володіння містечками: Буками, Шаулихою та Чорною Кам'янкою [8, 184-210].

Ці суперечки із сусідами не зашкодили Струсеві зберегти свої володіння за собою й надалі. Видавши у 1604 р. заміж дочку Олену за Олександра-Валентина Калиновського, що був подільським генералом (1614) та старостою брацлавським і вінницьким (1599–1613), а під кінець життя – старостою кам'янецьким і літинським [10, 125], Юрій Струсь відписав дочці в посаг Буки, а згодом до Калиновського переходять й інші володіння.

Визначний воєначальник свого часу Валентин-Олександр у 1609 р. домігся від сейму підтвердження спадкового володіння „Гуманською пустелею”. У сеймовій ухвалі це надання описано приблизно так: „Внесли до нас земські послы, щоб ми за великі та криваві заслуги Валентія Олександра Калиновського, старости Вінницького та Брацлавського пожалували йому на правах власности пустиню, що зветься Гумань та лежить у Брацлавському старостві в тих межах її, в яких вона знаходиться по її врочишах, на що ми погодилися” [4, 15]. За обрахунками О.І.Барановича, ця „пустеля” охоплювала близько 4 тис., а за обрахунками В. Чаплінського – понад 1 тис. кв. км [3, 215]. До цієї території були приєднані також володіння Калиновського на Брацлавщині, Вінничині, Звенигородщині.

Сейми гостро противилися таким поземельним данинам, які порушували принцип невідчужуваності земель королівського столу, але О.Калиновський користувався особливою прихильністю короля, адже в шляхетському рокоші 1607 р. він привів на підтримку Сигізмунда III власний 1,5-тисячний загін воїнів.

Спадщину і королівську данину Калиновський доповнив купівлями угідь місцевих зем'ян. Так, у 1598 р. були відкуплені у Чечелів Щурівці, близько 1611–1615 рр. – Клебань (Славгород), Тульчин (Нестервар) і Тростянець (Адамгород) від останнього представника прадавнього роду подільських бояр Слупиць – Тихона Слупиці [3, 215].

У 1629 р. Калиновському вже належала значна територія з великими поселеннями та містами. „У Вінницькому повіті володів Калиновський Гулівцями, Брацлавському – Тульчиним, Клебанню, Кірнасівкою, Тростянцем, Кошичами та Козинцем; на Гуманщині – Гумань, Городецьке, Бабани були в його володінню; на Звенигородщині – Вороне, Соколівка, Маньківка, Мушурів, Буки” [4, 16].

Контроль над королівщинами Брацлавщини Калиновські утримували до Визвольної війни. Оскільки згадана заставна сума, заборгована королівським двором, лишалася невідшкодованою, то на її покриття кожному черговому Калиновському-старості надавалися в умовне держання певні села з Вінницького чи Брацлавського повітів. Так, Адаму Калиновському, старшому синові Валентина-Олександра, вінницькому і брацлавському старості



(1620–1638), належали пожиттєво, окрім Брацлава і Мачохи, села Шурівці, Городниця, Самчинці і Зятьків, з 1633 р. – село Кропивниця. [10, 125]. До його брата і наступника на старостві (1638–1643) – Мартина перейшли і згадані, і новонадані села – Великі та Малі Хруслинці, Амбросівка [10, 126]. Взагалі латифундії такого “мішаного” типу, де нарівні зі спадковими фігурують умовні і пожиттєві володіння, є характерними для досліджуваного регіону. Наприклад, Адам Калиновський, згідно з подимним тарифом 1629 р., сплачував податок за 7053 дими, в тому числі з власних маєтків, враховуючи пожиттєві держання, – за 5030, а з королівщин – за 2023 дими [3, 215].

Іншим прикладом поступового нагромадження земель є історія витворення латифундій Потоцьких. Завдяки записній сумі в 12 тис. злотих, позичених королю під заставу Літинського староства, Потоцькі щільно утвердилися на уряді брацлавських воєвод, котрий належав різним представникам цієї родини від часу смерті останнього брацлавського воєводи – князя Януша Збарзького (1607) до Хмельниччини. Те саме можна сказати про формування землеволодінь Станіслава Конєцпольського [3, 215].

Крім володінь Калиновського на Уманщині, в першій половині XVII ст. згадуються володіння Каляія Свирського, якому належала Христинівка. Кожухівка в 1629 р. належала Олені Кожухівській. Буки та Вороне згадуються як володіння дружини Кам'янецького старости Потоцького [8, 207]. Володінням волинського каштеляна кн. Корецького був Цибулів, Лисянка належала Даниловичам, Гранів – Синявському, Жашків – Острозьким [4, 16], Верхнячка – І. Лещинському [8, 459]. Були, можливо, інші дрібні володіння, але всі вони – незначні, порівняно з володіннями Калиновського.

Зростанню шляхетського землеволодіння, як і магнатського, сприяли великокняжі й королівські дарування, придбання і продаж маєтків, насильне захоплення селянських земель. Часто шляхта орендувала землю у магнатів. Так, в 1646 р. с. Городецьке було віддане Калиновськими в заставу Ф. Юшковському, Верхнячка – Лешинському за 1500 злотих; в 1647–1650 рр. Соколівка за 7500 злотих орендувалась О. Горлиновим [4, 17]. Як видно, оренда сіл давала чималі прибутки їх власнику.

Зростання феодального землеволодіння в Україні супроводжувалося перерозподілом земель на користь магнатів внаслідок скорочення землеволодіння середньої та дрібної шляхти. Поширилися захоплення магнатами шляхетських маєтків або примусовий їх продаж. Господарювання Калиновських на Уманщині теж відбувалося “в дусі часу”. Воно відзначалося набігами на землі менш заможних шляхтичів, невиконанням ухвал уряду, що надавав право володіти землями іншим особам або забороняв робити напади тощо. Так, у 1638 р. король надав Янові Одрживольському, старості Вінницькому, села Мошурів, Папужинці, Романівку, але володіти цими поселеннями перешкодив Калиновський. Названо також кілька справ, які торкаються підданих. У 1622 р. Богдан Красносельський позивався до Калиновського за підданими, що повтікали з села Красного до Буків та Гуманя. Такі справи були з Калиновським у 1622 р. в Яна Кліщівського за підданих, що повтікали з Кліщева до Маньківки, у Якуба Пясочинського також за підданих, що з Жорнищ утекли до Маньківки, у

Черленківського за підданих, що втекли до Маньківки з Кришинець [4, 17].

Зміни в поземельних відносинах на українських землях, зростання магнатсько-шляхетської власності привели до скорочення землеволодіння селян. “Це був повний перестрій зверху і донизу, який не зоставив каменя на камені в українському житті”, – писав М. Грушевський. Українських селян зробили безправною масою, по суті, перетворили їх на невільників, позбавивши будь яких прав, “не тільки політичних, а й горожанських, людських, і для виходу з сього невимовно тяжкого становища йому не зіставалося ніякої законної дороги: не було йому ніякого виходу з сього життя, крім повстання і втікачки...” [11, 194-195].

Впродовж XVI ст., із розвитком внутрішнього і зовнішнього ринків, зростанням у Західній Європі попиту на продукцію сільського господарства, насамперед на збіжжя, відбулося обезземелювання селян та їх остаточне закріпачення. Вже Литовський статут 1529 р. заборонив селянам без дозволу панів купувати або брати у заставу землю. За Литовським статутом 1566 р. за селянами визнавалося лише обмежене право на рухому власність, а продаж землі дозволявся тільки селянами одного маєтку. Значно посилила залежність селян від феодалів “Устава на волюки” [2, 67-68]. Волочний переділ у свою чергу створив найсприятливіші умови для розвитку фільварків.

У другій половині XVI ст. обов’язковими для відпрацювання стали 2 дні, а в деяких місцях робили і по 3 дні на тиждень на поміщика або щоденно по півдня. Окрім постійних днів панщини, селяни мали ще додаткові роботи на оранці, жнивях, косовиці тощо [12, 48]. Хоча такий наступ на українські землі був далеко не однаковий на різних територіях. Найжорстокіших утисків зазнавало населення західних земель. Значно вільніше почувало себе населення порубіжних територій, яке в той же час було під постійною загрозою нападів кримських татар [13, 27].

На відміну від західних територій, на Уманщині не застосовувалися фільваркова панщина та волочна поміра. Тут в основному діяла натуральна рента – продуктами або грішми. В результаті місцеве населення почувало себе значно вільніше. Коли на решті українських земель наприкінці XV – початку XVI ст. виявилися ознаки застою або й спаду господарського життя, то на Уманщині в цей час спостерігається зростання економічного та культурного життя, розвиваються ремесло та торгівля.

Отже, в другій половині XVI – середині XVII ст. на українських землях відбулися істотні зміни в аграрних відносинах. Зростання магнатсько-шляхетської власності призвело до поступової втрати права селян на землю. Найінтенсивніше ці процеси відбувалися в Галичині, на Волині й Поділлі, у північно-західних районах Київщини. На Уманщині, де вирувала народна колонізація, селяни були вільними, жили в слободах, залежність їх від феодала виявлялася у сплаті йому натуральної і грошової ренти. На цих землях формувалося козацьке землеволодіння [14] як зародок землеволодіння фермерського типу. Наступ феодалів на права селян, прагнення покріпачити все населення України зумовили зростання чисельності козацтва і посилення національно-визвольної боротьби



українського народу, найвищою точкою якої стала революція середини XVII ст.

Без сумніву деякі інші аспекти проблеми поземельних відносин у регіоні, що досліджується, потребують досконалішого вивчення, зокрема специфіка тут церковного землеволодіння, особливості еволюції фільваркового господарства тощо. Подальше дослідження дозволить глибше й об'єктивніше розкрити інші важливі аспекти, пов'язані з еволюцією земельних відносин часів середньовіччя на Уманщині.

1. Івангородський К.В. Поземельні відносини як етносоціальні трансформації в Південних староствах Київського воєводства (до середини XVII ст.) // *Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси, 2005. – Вип. 9.*
2. Лановик Б.Д., Лазарович М.В., Матейко Р.М., Матисякевич З.М. *Економічна історія України. – К., 2004.*
3. Яковенко Н. М. *Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст.: Волинь і Центральна Україна. – К., 1993.*
4. Ткаченко М. *Гуманщина в XVI–XVIII вв. – К., 1927.*
5. Jablonowski A. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. T. XI: Ziemie Ruskie. Ukraina (Kijow-Bracaw) // Zrodla dziejowe. – 1897. – T. 22.*
6. Владимирский-Буданов М. *Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569 г.) // Архив Юго-Западной России, изданный временною комиссией для разбора древних актов (далі – Архив ЮЗР) – К., 1890. – Ч. VII. – Т. 2.*
7. *История Украинской ССР: В 10 т. / За ред. Ю.Ю. Кондуфора – Т. 1: Первобытнообщинный строй и зарождение классового общества. Киевская Русь (До второй половины XIII в.). – К., 1981.*
8. *Архив ЮЗР. – К., 1886. – Ч. VII. – Т. 1.*
9. *Архив ЮЗР. – К., 1890. – Ч. VII. – Т. 2.*
10. Кривошея В.В., Орел В.М. *Українська шляхта напередодні визвольної війни середини XVII століття (історико-географічні та історико-генеалогічні матеріали). – К., 2000.*
11. Грушевський М. С. *Ілюстрована історія України. – К., 1990.*
12. *Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси. – С.Пб., 1889. – Вып. 1.*
13. Чабан А. Ю. *Середнє Подніпров'я. – Кн. 2. – Черкаси, 1999.*
14. Священко З.В. *Соціальна природа козацтва та становлення козацького землеволодіння на Уманщині (XV – середина XVII ст.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси, 2005. – Вип. 9.*

О.В. Чорний

АДМІРАЛТЕЙСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ В ОСТАННІЙ ЧВЕРТІ XVIII – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Історія українського села тісно пов'язана з історією українського селянства. Процеси і явища, що протягом всієї української історії відбувалися на селі, завжди перебували і перебувають у центрі уваги не тільки професійних істориків, а й усього суспільства. Специфіка більшості наукових досліджень, що стосуються історії українського селянства, полягає в тому, що мешканці сіл та їхня історія вивчаються крізь призму класової боротьби. Така тенденція прослідковується як у радянській, так і в сучасній

українській історіографії. На жаль, нині маловивченими, а тому і маловідомими залишаються питання культурно-освітніх процесів на селі, специфіки аграрних відносин, соціально-економічного розвитку тощо.

Соціально-економічній історії українського села останньої чверті XVIII – першої половини XIX ст. присвячено чимало наукових праць, але, якщо не у всіх, то у більшості із них, нічого немає про так звані адміралтейські поселення в Україні зазначеного періоду, хоча історія цих поселень нараховує майже 80 років. Такий стан речей цілком закономірний. Про адміралтейські поселення України майже нічого не написано і в російській історіографії XIX – початку XX ст. Окремі уривчасті факти можна зустріти в „Повному зібранні законів Російської імперії” та в збірниках зі статистики. Інформація до останніх збиралася офіцерами генерального штабу, а тому була не досить доступною. Це пояснюється тим, що адміралтейські поселенці виконували повинності на користь Чорноморського адміралтейства, зокрема доправляли на верфі будівельні матеріали, зводили кораблі від закладення до спуску на воду, а оскільки це розвінчувало міф про побудову флоту на Чорному морі росіянами, то ця інформація була не те щоб секретною, але й не широко вживаною. Автор публікації ставить за мету з'ясувати історію появи і діяльності адміралтейських поселень в Україні в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. Об'єкт вивчення – адміралтейські поселення в Україні окресленого періоду, предмет – їх заснування та діяльність.

З приєднанням півдня України до складу Російської імперії було здобуто вихід до Чорного моря. Росії, щоб утримати свої позиції в Причорномор'ї, потрібен був флот. Козацька флотилія, що значно постраждала в російсько-турецькій війні 1768–1774 рр., не могла самотужки нести варту на Чорному морі. Мало того, аби приборкати українське козацтво, було зруйновано Січ, а з тим знищено і більшу частину козацького флоту, що складався із чайок і дубельчовнів. Його залишки були поставлені на службу новосформованих Азовської та Дніпровської флотилій, що мали захищати новозакладені міста на Чорноморському узбережжі. В цей же час розпочинається будівництво Чорноморського флоту. Перший військовий корабель на півдні України було закладено 21 липня 1779 р. на Херсонській верфі [2, 108], який став на воду в 1783 році [19, 71]. У 1783–1786 рр. на Херсонській верфі будувалося по одному лінійному кораблю в рік, а з 1787 – по два. Процесом керував корабельний майстер, обер-інтендант Афанасьєв [12, 293]. У середині 1880-х років з'являються суднобудівні верфі в Севастополі, Таганрозі та на Збур'ївському лимані Дніпра [6, 22], а в 1785 році імператриця Катерина II затверджує перші штати Чорноморського військового флоту [5, 440].

На початку побудови Чорноморського флоту, великі суднобудівні верфі обслуговували майстри корабельної справи, що приїздили з півночі Російської імперії, зокрема, із Охтина, Олонця і Тули [16, 74], але послуги цих майстрів для Чорноморського адміралтейського управління обходилися дуже дорого, оскільки всі спеціалісти корабельного будівництва перебували на повному утриманні управління. Виходячи з цього, Г.Потьомкін розпочав